

TRABZON'DA YOK OLAN BAZI TÜRK DEVRİ YAPILARI

Doç.Dr.Haşim KARPUZ

I. Giriş:

Trabzon Doğu Karadeniz Bölgesinin en eski kentlerinden birisidir.Tarih boyunca önemli bir liman, tarım, ticaret, kültür ve sanat merkezi olmuştur. Osmanlı fethinden sonra daha çok gelişmiş ve Türk İslam yapıları ile donatılmıştır. Günümüzde şehir hızla ve sağlıksız bir biçimde büyümüş, tarihi dokusu korunamamıştır.

Yapılan araştırmalar Osmanlı döneminde şehir merkezinde çok sayıda dini ve sosyal amaçlı yapılar inşa edildiğini göstermektedir. Ne yazık ki bu eserlerin büyük bir kısmı korunmaları için kararlar alınmış olmasına rağmen yıktırılıp yok edilmişlerdir. Bu konuda daha önce tarafımdan bir araştırma yapılmıştır. Bildirimde tekrardan kaçınmak için eskiden yıkılan anıtları özetleyip, özellikle son yıllarda yıktırılan örnekler üzerinde durmak istiyorum.¹

II. Trabzon'da Yok Olan Türk Devri Yapılarından Örnekler:

Çömlekçi Mahallesinde Ayasofya (Fatih) Mahallesine kadar uzanan şehir, deniz kenarından teraslar şeklinde yükselen mahallelere sahiptir. Tarihi karakterini koruyan mahalleler XIX.yüzyıl Osmanlı kent yapısı özelliklerine sahiptir. Trabzon'un tarihi dokuya sahip bu mahalleleri büyük ölçüde tarihi görünümlerini yitirmiştir. Tarihi, mimari ve sanat değeri taşıyan camiler yıkılıp yenilenmekte, medrese, han, hamam, türbe gibi yapılar yıkılarak yerlerine park veya yeni binalar yapılarak ortadan kaldırılmaktadırlar. Çeşmeler, sokakları genişletmek için yıkılmış, eski evlerin ise yerlerine apartmanlar dikilmiştir. Gün geçtikçe şu veya bu şekilde tarihi değer taşıyan yapılarımız yok edilmektedir.

A. Camiler: Yıkılan *Tabakhane, Müftü, Amasyalı, Zeytinlik, İncirlik* camileri (Res.1) ile *Mustafa Efendi Mescidi* (Res.2) hakkında daha önceki araştırmamda söz etmişim.² Son olarak yıktırılan iki cami ise *Pazarkapı* ile *Gözaçan* camileridir.

Pazarkapı Camisi: (Çizim:1; Res.3-8)

Trabzon'un en eski camilerinden birisiydi. Ünlü Trabzon Tarihi yazarı Şakir Şevket'e göre H.971, M.1563 tarihinde Trabzon tüccarlarından Kasım Çelebi tarafından yaptırılmış ve camiye vakıf gelirleri sağlanmıştır.³ Caminin H. 1208 M. 1793 tarihinde Kethüde Abdullah Ağa tarafından yeniden elden geçirildiği kitabesinden anlaşılmaktadır.⁴

Daha sonra cami H.1269, M. 1852 yılında (minare, mihrap üzerindeki tarihler) Belediye Reisi Ali Rıza Efendi tarafından son şekliyle yeniden onarılmıştır.⁵ 1988 yılına kadar onarımlarla gelen yapıyı şu şekilde tanımlayabiliriz:

Caminin plânı enlemesine düzenlenmiştir. Bir son cemaat yeri ve bir harim kısmından meydana gelmektedir. Kalın taş duvarlı olan cami kırma çatı ile örtülmüştür. Bu geniş saçaklı ve alaturka kiremit kaplıydı. Caminin minaresi batı duvarının uzantısı üzerinde biraz önde inşa edilmişti. Minare sekizgen kaide, pabuçluk ve poligon bir gövdeye sahipti. Siyah beyaz taş sıraları ile örtülmüştü. Şerefe altı mukarnaslı, barok karakterli korkuluklara sahipti.

Minarenin kaidesi üzerinde şu kitabe yer alıyordu:

*Ummiret hazih'l-minareti's-şerife
Sene 1269 Hicri.*

1. Bildirim hazırlanmasındaki yardımları için Y.Doç.Dr.M.Reşat Sümerkan'a ve Arkeolog Ayşe Sevim'e teşekkürlerimi sunuyorum.
2. Karpuz, Haşim, "Trabzon'da Yok Olan Türk Devri Yapıları", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı: 12, İstanbul 1982, s.95-115.
3. Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi* (Sadeleştiren K.Karadenizli) Ankara 1954, s.88-89.
4. Mehmet Kurnaz, Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar, Trabzon, 1948 (Basılmamış rapor), s.32.; Yüksel, M., *Trabzon'da Türk-İslâm Eserleri ve Kitabeler*, I, İstanbul 1991, s.104-105.
5. Şakir Şevket, a.g.e., s. 88.

Pazarkapı medresesi de caminin batı tarafına bitişikti.

Son cemaat mahalline cepheden iki ayrı kapıdan giriliyordu. Cemekeanlı bu kısım iki katlıydı. Üst mahfile sağlı sollu merdivenlerle çıkılıyordu. Son cemaat mahallinin batısından medrese kısmına geçilen bir kapı izi vardı. Yapının 1885 yıllarında çekilen resmini incelediğimiz zaman son cemaat yerinin batı kısmında muntazam pencereleli bir bölüm görülüyor. Bu kısım medresenin fevkani odalarını ihtiva ediyordu olmalıydı.

Son cemaat mahallinden harim kısmına oval kemerli iki kapı ile giriliyordu. Harim kısmının girişi üzerinde ahşap mahfil bulunmaktadır. Bu iç mahfile dış mahfilden iki kapı ile girilmekte idi.

Harim kısmı dört yöne açılan dikdörtgen pencerelerle aydınlatılmıştır. Mihrap alçıdan yapılmıştı. Mihrap nişi, kalın yuvarlak bir bordürle çevrilmişti. Yan kenarlardaki iki sütun köşelerde şerefelelere sahiptir. İki başlık arasında basit bir askı süslemesi vardır. Alınlık üzerinde: "*Kâle'llahu Ta'âlâ: Fevellî vecheke Şatara'l-Mescidi'l-haram*" ayeti, taç kısmında "*Allah*" yazısı yer alıyordu.

Minber ahşaptan yapılmış olup sanat değeri yoktur. Sınırlandırılmış aynalıkların üzeri sade tutulmuştur.

Ahşap süsleme bakımından caminin harim kapılarının kanatları XVIII. yüzyıl ahşap oymacılığının nadir örneklerinden idi. Kapıların her iki kanadı simetrik şekilde düzenlenmişti. Batı taraftaki kapıda en üstte birer yazı kuşağı, altta oyma üçgenlerin oluşturduğu stilize yapraklar, daha altta üçgenlerle dolu daireler, altta rozet ve çarkıfelekler (sağ kanatta bu iki motif arasında bir karanfil çiçeği yerleştirilmiştir), stilize yapraklar yer almaktadır. Kanatların alt aynalıklarında sekizgen geçmelerden oluşan geometrik bir süsleme, stilize yapraklar, dalgalı hatlar ve rozetler bulunuyordu. Kapı binisi üzerinde ve yanlarında stilize yapraklar dalgalı bir hat uzanmaktadır. Kanatların üzeri yer yer dekoratif çivilerle süslenmiştir.

Doğu taraftaki kapı kanatları da benzer kompozisyona sahipti. Üstte yazı kuşakları (*Ya mufettihe'! ebvab, İfteh'lena hayre'l-bab*), dalgalı hatlarla belirlenmiş bordürler içerisinde dikdörtgenlerin oluşturduğu geometrik bir düzenlemeye yer verilmiştir. Kapı kanatlarının süslemesi Yarımbyıkoğlu evinin yok olmuş sefa süslemelerine benzer. Benzer süslemeyi Semerciler camisinde ve bazı köy camilerinde de görüyoruz.⁶ En eski örneğini Fatih camisi minber ve kapı kanatlarında gördüğümüz geometrik süsleme programı XVIII. yüzyıldan sonra terk edilerek bitkisel süslemenin ağırlık kazandığı yeni bir bölgesel üslup "*Doğu Karadeniz ahşap üslubu*" ortaya çıkmıştır.

Pazarkapı camisi enlemesine planıyla Selçuklu camilerinin geleneğini yaşatan, kırma çatısı, geniş saçakları, ahşap işçiliği ile de mahalli ahşap

oymacılığının önemli bir örneği idi. Camii, ülkemizde anıtlar için koruma kararları alan Gayri Menkul Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu şimdiki adıyla Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 1974 ve 1980 yıllarında iki defa Anıtsal eser olarak tescil edilmiş ve I. derecede korunacak yapı olarak belirlenmiştir. 1986 yılında Pazarkapı Camisi Onarma ve Güzelleştirme Demeğinin politik girişimleri sonucu aynı kurulca camii taşınmaz kültür varlığı özelliği göstermediği gerekçesi ile yıkılarak yerine yeni cami yapılmasına karar verilmiştir. Trabzon şehri önemli bir eserini kaybetmiş, tarafsız olması gereken bu bilim kurulu baskılara boyun eğerek yanlış bir karar vermiştir.

Gözaçan Camisi: (Çizim:2;Res.9-10)

Boztepe mahallesinde Boztepe caddesi üzerinde yer alıyordu. XIX. yüzyılın sonlarında yapılmış kırma çatılı Trabzon'un geleneksel camilerinden birisiydi. Bazı onarım ve ilavelerle 1986 yılına kadar gelmişti. Bu cami de Yüksek Kurul tarafından korunacak anıt olarak tescil edilmişti. Buna rağmen Pazarkapı camisi ile birlikte 13.2.1986 gün ve 1987 sayılı kararla ve aynı gerekçe ile yıkılmasına karar verilmiştir.

Plan olarak Pazarkapı camii gibi enlemesine uzanıyordu: Bir son cemaat yeri ve bir harim kısmından meydana gelmekteydi.

Cami duvarlarındaki değişiklikler batı kısmına doğru genişletildiğini göstermekteydi. Ayrıca doğudaki giriş de kapatılarak buraya abdest muslukları yerleştirilmişti. Taş minare caminin batı köşesindeydi.⁷

Son cemaat yeri de aynı şekilde genişletilmiş ve üzerine cephesi kapalı bir mahfil yerleştirilmiştir. Harimin giriş cephesinde derin bir mahfil bulunmaktaydı. Bu mahfil ahşap sütunlarla taşınmaktaydı.

Caminin mihrap ve minberi sade idi. Kitabesi olmayan caminin 1890 yıllarında yapıldığını söyleyebiliriz.

Medreseler: Trabzon'da Osmanlı döneminde önemli medreseler yapılmıştır. Bunlar *Fatih-Saraçzade, İmaret (Hatuniye), Küçük İmaret, İskender Paşa, Zeytinlik, Çarşı Camisi, Müftü Camisi ve Pazarkapı Camisi* medresesi idi. Bunların hiç birisi günümüze gelmemiştir. Sadece Fatih Medresesinin devamı sayabileceğimiz Saraçzade Medresesinin (Pir Efendi) mescid kısmı ile birkaç odası günümüze gelmiştir.⁸

6. Karpuz, Haşim, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler" **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4, İstanbul1989, s.37-45.

7. Horuloğlu, Ş.**Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri**, Ankara 1983, s.103.

8. Karpuz, H., **Trabzon**, Ankara 1990, s.49.

Yıldız Sarayı Albümündeki resme göre medresenin avlusunun ortasında büyük bir şadırvanı vardı (Res.11). H.1283, M.1866 tarihli kitabesine göre bir de kütüphanesi bulunuyordu.

Türbeler: Trabzon'daki bazı Osmanlı Türbeleri de diğer yapılar gibi korunamamışlardır. Bunlardan en önemlisi Kavak Meydan Türbesidir. Kime ait olduğu bilinmeyen bu türbe sekizgen planlı tipik bir Osmanlı türbesiydi. T.Deyrolle'nin gravürüne göre yanı başında bir de baldaken türbe vardı. Stadyum yapılırken bu türbeler yıkılmıştır.⁹

Hanlar: Şehirde kervanların, tüccarların konakladığı ticaret yapıları, önemli hanlar yapılmıştır. XIX. yüzyıl ortalarında Trabzon'u ziyaret eden Dr.P.Feruhan Bey bazı hanların isimlerini saymaktadır. Bunlardan günümüze gelmeyenlerin listesini veriyorum: *Giriğin, Gümrük, Hacı Kadıoğlu, İki Kapılı, Kâhyaoğlu, Miri, Paşayanoğlu, Yalı, Bareşkeva ve Sulu Han*.¹⁰

Miri Han'in Moloz'da olduğunu sanıyorum. Trabzon Müzesindeki plan krokisi ve resmine göre yapı revaklı avlusu olan 3 katlı bir Osmanlı şehir hanıdır (Çizim:3, Res.12).

Sulu Han, Meydan hamamının kuzeyinde son yıllara kadar gelmiş bir ticaret yapısıydı. U planlı, iki katlı XIX. yüzyıl şehir hanlarından biriydi. Zemin katta dükkanlar, iç tarafta tonozlu hücreler vardı. 1. katta ikamet odaları bulunuyordu (Res.13).

Hamamlar: Şehirde Osmanlı döneminde yaptırılan hamamların bazıları yıkılmıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz *İmaret Hamamı, Çömlekçi Hamamı, Kahramanmaraş caddesi üzerindeki Kahyaoğlu Hamamı* ile Cumhuriyet mahallesinde kendi adıyla anılan sokakta yer alan *Çukur Hamamıdır* ¹¹ (Res.14).

Çeşmeler: Trabzon'un türkülere konu olmuş tarihi çeşmeleri vardır. Kitabesi olan ve mimari, sanat değeri taşıyan 40 çeşmeden yıkıla yıkıla günümüze iki elin parmakları kadarı gelebilmiştir.¹² Son yıllarda yıkılanları ve kitabeleri günümüze gelenleri bir başka yazımda tanıttım.¹³

Bu arada *İskender Paşa I Çeşmesi*'nin yıkıldığını üzüntüyle öğrendim. Bu ünlü asker ve devlet adamının hatırasına hürmeten çeşmesi aslına uygun olarak restore edilemezmiydi (Res.15-16).

Son araştırmalarımızda tespit ettiğimiz yok olmuş bir başka çeşme konak camisinin 300 m. güneyinde bulunan *Hüseyin Efendi Çeşmesi*dir.¹⁴ Sivri kemerli bu Osmanlı Çeşmesi 1849 tarihli bir kitabeye sahipti (Res.17).

Orta Hisar'da camisinin kuzey yakınında bulunan *Musa Paşa Çeşmesi* de yıkılmıştır. Düz cepheli kitabeli küçük çeşme yapısıydı (Res.18).

Ayasofya Müzesinin altındaki *Yalı Çeşmesi* 'de toprak altında kalarak kaybolmuştur (Res.19). Bu çeşmenin taşın güzel bir çanağı vardı.

Son yıllarda yıkılan önemli iki çeşme *Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi I ve II* Çeşmeleridir. *I. Nolu Çeşme:* Çarşı Mahallesi Alemdar sokakta eski bir evin duvarına bitişik olarak muntazam kesme taşlarla inşa edilmişti (Res.20). Esas cephe yivli iki sütuna oturan sivri bir kemerden meydana geliyordu. H. 1260, M.1844 yılında yaptırılan çeşmenin kitabesini Trabzon'lu ünlü şair Zühdü Efendi yazmıştı.

II. Nolu Çeşme: Kemer kaya mahallesi, Kâhyaoğlu sokaktaydı (Res.21). Cephesi kısmen yıkılmış klasik bir Osmanlı çeşmesiydi, ve 1836 tarihli kitabesi vardı. Bu çeşme sahil yolu üzerinde aslına uymayan bir şekilde yenilenmiştir. Aynı sokakta bulunan *Tuzlu Çeşme* de yok olmuştur.

Evler: Yeşil bahçeleri ve mimari özellikleriyle ünlü Trabzon evleri, Trabzon Konakları sağlıklı kentleşmeden ve yıkımdan en çok etkilenen yapılar olmuştur¹⁵ (Res.22). Son araştırmalarım sırasında süsleme bakımından önemli bir XVIII. yüzyıl örneği olan *Selahattin Usluoğlu evi* hakkında bazı bilgi ve belgeler bulabildim.¹⁶

Selahattin Usluoğlu Evi: (Res.23-25): Kundupoğlu Evinin 200 m. doğusunda yer alıyordu. Planı hakkında bilgimiz yoktur. Büyük bir ihtimalle dış sofalıydı. H.Takaz'ın tezine koyduğu resimler evin çok zengin bir süsleme programına sahip olduğunu gösteriyor. Alçı şerbetliklerdeki geometrik bezemeler bölgenin antik karakterli motifleridir. Vazo'da, ibrikte çiçekler lale devri motifleridir. Bu süsleme Kundupoğlu evi ile çok yakın bir benzerlik göstermektedir.

Bu evde bulunan bir oda kapısı künde kâri tekniğinde dikey olarak sıralanmış ahşap oyma dikdörtgen parçalardan meydana gelmektedir. Her parçanın kenarında burma halat ortasında eşkenar üçgenlerden oluşan bir süsleme vardır.

9. T.Deyrolle, 1869'da **Trabzondan Erzuruma**, (çev.R.E.Koçu) İstanbul, s.19.

10. P.M.Bijişkyan, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası**, (Çev. H.D.Andreasyon), İstanbul 1969, s.72.

11. Karpuz, H., "Trabzon'daki Türk Devri Hamamları", **Trabzon Kültür ve Sanat Yılı** 88-89, İstanbul, 1989, s.132

12. K.Turfan Bey, Trabzon'da 36 adet çeşme tescil etmiştir. Bkz.**İller Bankası Trabzon Analitik Etüdüleri**, Ankara 1968, s.34-41.

13. Karpuz, H., "Trabzon'daki Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmeleri", **Trabzon**, Sayı:4, Ankara 1990, s.83-86.

14. Takaz, H., **Trabzon'daki Türk Mimari Eserleri ve Üslup Özellikleri**, İstanbul 1964, İstanbul Ed. F. Sanat Tarihi Bölümü Basılmamış lisans tezi, s.46.

15. Yıkılan en eski örnekler için bkz. Akok, M., "Trabzon'un Eski Evleri", **Artitekt**, Sayı:233-236, İstanbul, 1951, s.103-114.

16. Takaz, H, a.g.e., Res.124-125.

Trabzon'da K.Turfan'ın 1964'de Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 1977 yılı ve Yıldız Üniversitesinin daha sonra yaptığı tescillerle korunacak 100 dolayında ev belirlenmiştir. Ancak bunların bazıları yıkılmış, bazıları tescilden düşmüş, bazıları da yıkılmak üzere kaderleriyle başbaşa bırakılmıştır. Tescil edilip de yıkılan evlerden üç tanesini tanıtmakla yetiniyorum:

Şatıroğlu Evi (Res.26): Kahramanmaraş caddesi üzerinde idi, XIX. yüzyılın tipik iç sofalı evlerinden birisiydi. Odalarında alçı çiçeklikler, kapı üstlerinde ise natürmortlar vardı.

Meryem Kurtoglu Evi (Res.27): Saray Atik sokakta 13'de yer alan iki katlı, iç sofalı tipik bir Trabzon eviydi. H. 1330, M.1911 tarihinde yapılmıştı. Ana plan iç sofaya açılan üç odadan oluşuyordu. 1979 yılında yıkılmıştır.

Kale içi Caddesi 32 nolu ev (Res.28): Üç katlı iç sofalı planlı bir ev idi. XX. yüzyıl başlarına tarihleniyordu. Bu ev tescil edildikten sonra 1977 yılında yıktırılmıştır.

SONUÇ:

Trabzon'da son yıllarda yıkılan ve yok olan Türk Devri anıtlarının belirleyebildiğimiz örneklerini kısaca tanıtmaya çalıştım. Daha önce yıkılan cami ve mescidler gibi Pazarkapı ve Gözaçan camileri Trabzon'un çatılı camilerinin iki önemli örneğiydi. Özellikle Pazarkapı Camii tarihi ve mimari özellikleri bakımından büyük önem taşıyordu. Şehirdeki Osmanlı dönemi han ve hamamlarının bazıları da yıkılmıştır.

Yıkılan çeşmelerden İskender Paşa I, Hacı Emin Ağa I, Hacı Emin Ağa 2 çeşmeleri ile tespit ettiğimiz diğer çeşmeler gerek tarih ve gerekse mimari özellikler bakımından şehrin en önemli çeşmeleri idi. Evlerin koruma altına alınmış eski tarihli ve önemli örnekleri yıkılmıştır. XIX. yüzyıl örnekleri de yıkılmaya terk edilmiştir. Tarihi evlerin yoğun olduğu İç kale ve Orta Hisar'da harap durumda birçok ev bulunmaktadır.

Yapıların yıkılıp yok olmasının sebeplerinin başında koruma için yeterli tespitlerin zamanında yapılmadığı gelmektedir. Y.Mimar S.Çetintaş 1937 yılında hazırladığı bir raporda yapıları 1,2,3,4. sınıf olarak tasnif etmiştir. Yetersiz ve eksik listesinde 1. ve 2. sınıf olarak tanımladığı 26 eserin korunmasını öngörmüş, geri kalanların yıkılabileceğini belirtmiştir. 1964 yılında Arkeolog Kemal Turfan'ın hazırladığı geniş kapsamlı liste sayesinde bugüne kadar bazı eserler korunabilmiştir. 1977 yılından sonra yapılan Sit alanı ve koruma amaçlı bir imar planı çalışmaları da anıtların korunması için yeterli olmamıştır. 1989 yılında hazırlanan koruma amaçlı imar planı delinmiş, Aşağı Hisar (Pazarkapı Mahallesi) sit alanından çıkarıl-

mıştır. Bu plana Belediye ve Koruma Kurulu sahip çıkmamıştır. Kalenin güney yamaçlarından geçmesi gereken Tanjant yol İç kale üzerinden geçirilerek şehrin tarihi dokusu ve görünümü yok edilecektir. Özetle şehrin anıtlarının korunmasına kimse sahip çıkmamıştır. Camiler, hanlar, hamamlar, çeşmeler, evler... hatıralarla dolu Trabzon'un bu yapıları bizim yapılarımızdır. Trabzon'u simgeleyen, Trabzon yapan kültür ve sanat ürünleri bizim için olduğu kadar gelecek kuşaklar için de geçmişin acı tatlı olaylarının tanıklarındırlar. Muhakkak bundan sonra mevcut olanların korunmasının yolunu bulmalıyız. Korumada görevli olanlar ev sahipleri, Belediye, Bakanlıklar ve Üniversiteler el ele vererek yeterli önlemleri almamız gerekmektedir. Öncelikle sit alanı içindeki evlere el atılmalıdır. Ev sahiplerine, restorasyon projesi, onarım kredisi ve teknik bilgi yardımı yapılmalıdır.¹⁷ Sit alanlarının alt yapı hizmetlerinin sağlaştırılarak buralarını yaşanır hale getirmemiz gerekir. Hepsinin ötesinde de tarihi çevre ve hemşehrilik bilinci ile güzel Trabzon'umuza "Tarihi kimliğini korumak" için sahip çıkmalıyız.

17. Gerçek, B., "İki Köprü Bir Şehir", Trabzon, Sayı:4, Ankara 1990, s. 71-72.

Resim 1: İncirlik Camii yıkılmadan önce (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi).

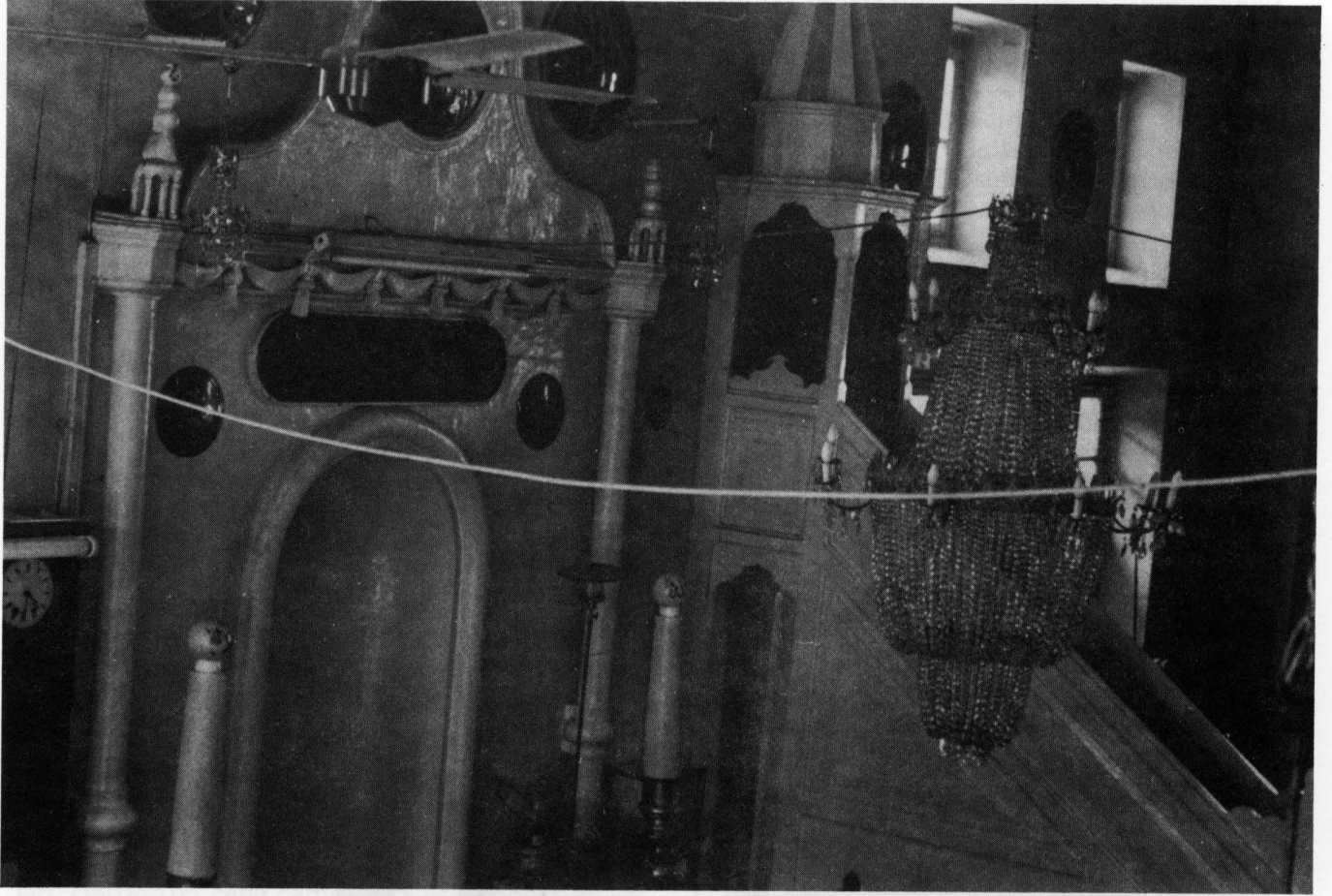
Resim 2: Mustafâ Efendi Mescidi, yerine ev yapılmıştır.

Resim 3: Pazarkapı Camii genel görünüş.

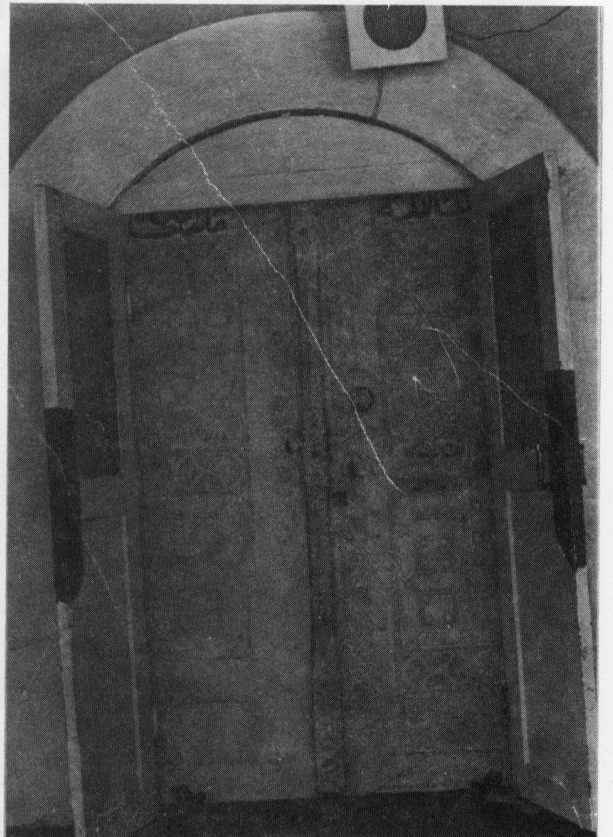
Resim 4: Minarenin kaidesindeki kitabe

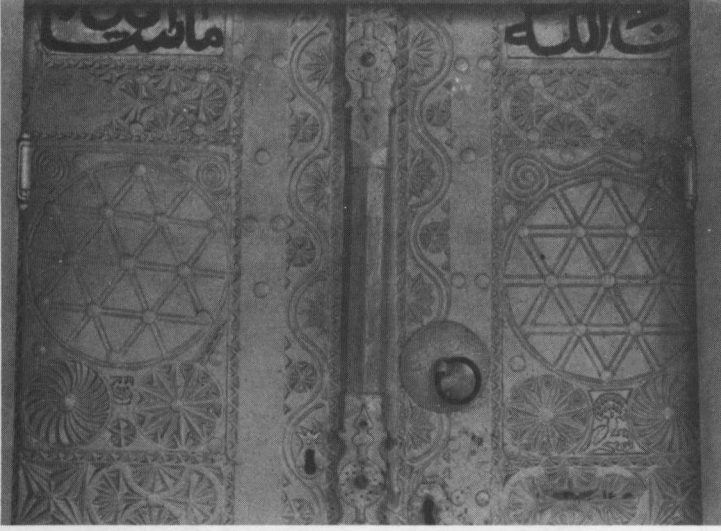
Resim 6: Pazarkapı Camii'nin mihrap ve minberi.

Resim 5: Pazarkapı Camii' (Yıldız Sarayı albümünden).

Resim 7: Pazarkapı Camii'nin batı yandaki kapı kanatları.

Resim 8: Batı kanatlarından detay "İnşaallah, Maşallah" yazıları.

Resim 9: Gözaçan Camii'nin eski bir resmi (1964)

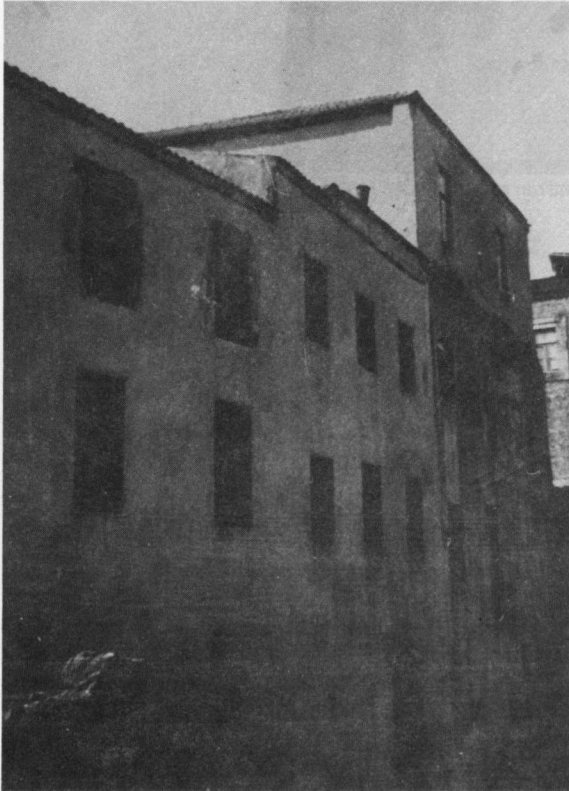

Resim 10: Gözaçan Camii'nin yıkılmadan önceki hali.

Resim 11: Saraçzade (Pir Efendi) Medresesi avlusundaki şadırvan.

Resim 8: Pazarcıpaşası Camii'nin...

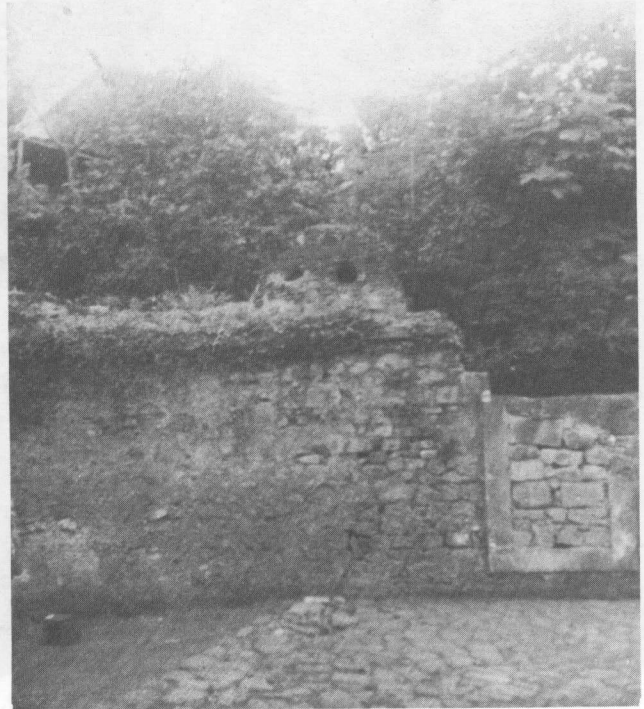

Resim 12: Miri Han'ın genel görünüşü (Trabzon Müzesi Arşivi).

Resim 13: Sulu Han yıkılmadan önce.

Resim 17: Hüseyin Efendi Çarşısı (1831 yılında).
Resim 18: İsmail Paşa Çarşısı (1831 yılında).
Resim 19: Hüseyin Efendi Çarşısı (1831 yılında).
Resim 20: Hüseyin Efendi Çarşısı (1831 yılında).

Resim 14: Çukur Hamam (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi).

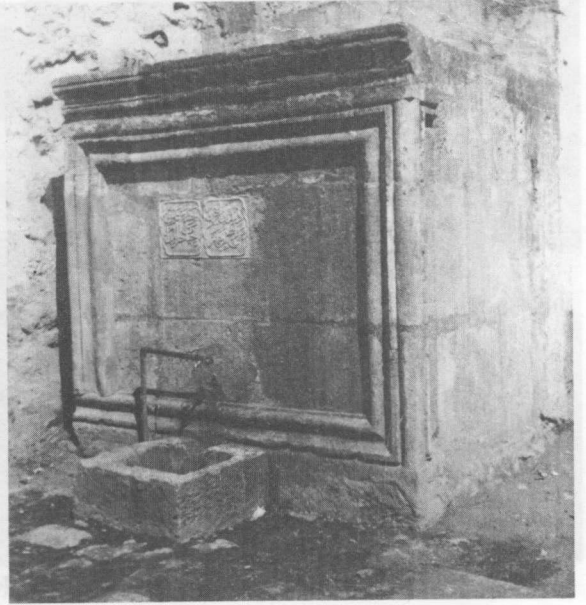
Resim 15: İskender Paşa Çeşmesi I (1931 Yılında).

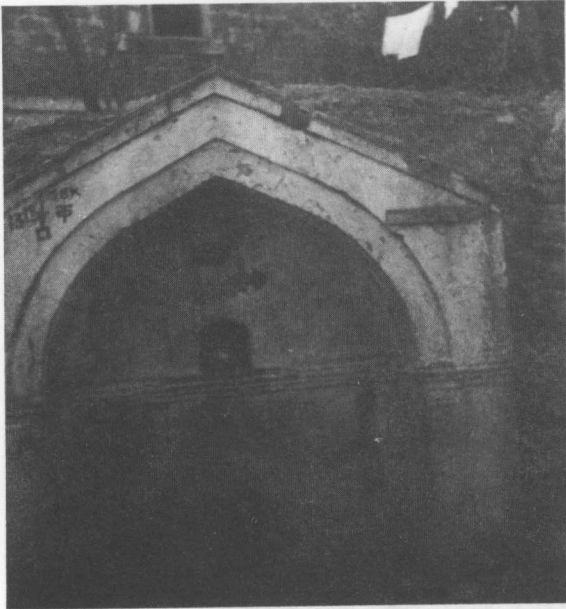
Resim 16: İskender Paşa Çeşmesi I (1979 Yılında).

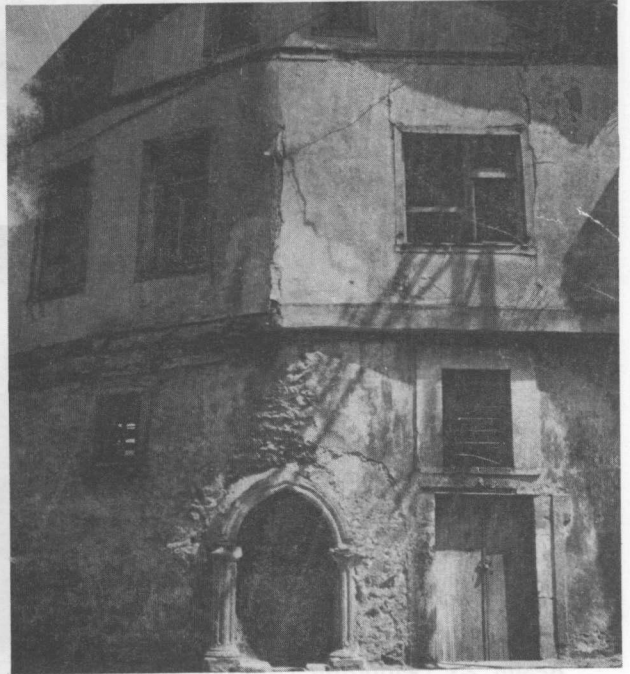
Resim 17: Hüseyin Efendi Çeşmesi (H. Takaz'dan).

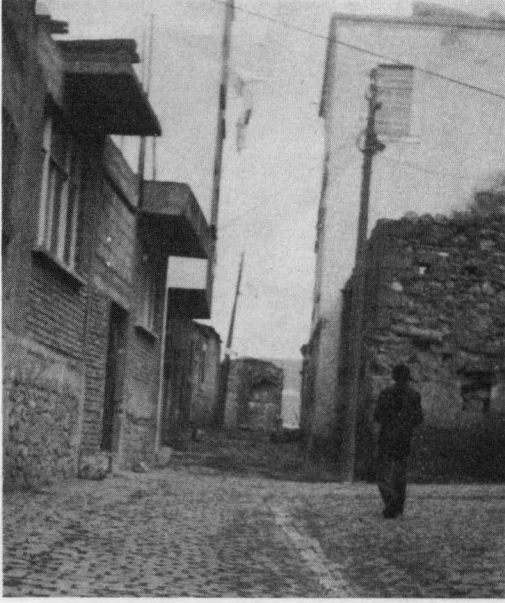
Resim 18: Musa Paşa Çeşmesi (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi).

Resim 19: Yalı Çeşmesi I (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi).

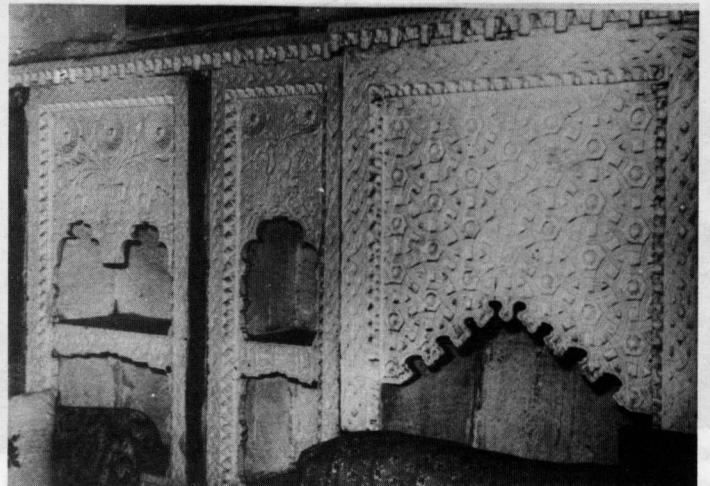
Resim 20: Hacı Emin Ağa Çeşmesi I.

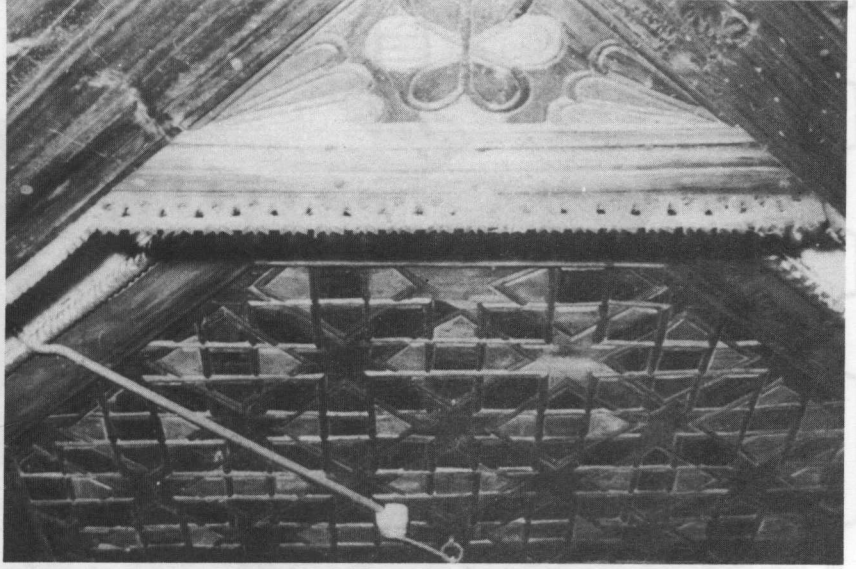
Resim 21: Hacı Emin Ağa Çeşmesi II.

Resim 22: Trabzon'da Ahmet Bey Konağı (gravür).

Resim 23: Selâhattin Usluoğlu evinin ocak ve şerbetlikleri.

Resim 24: S. Usluoğlu'nun evinde oda tavanı.

Resim 26: Şatıroğlu evi genel görünüş.

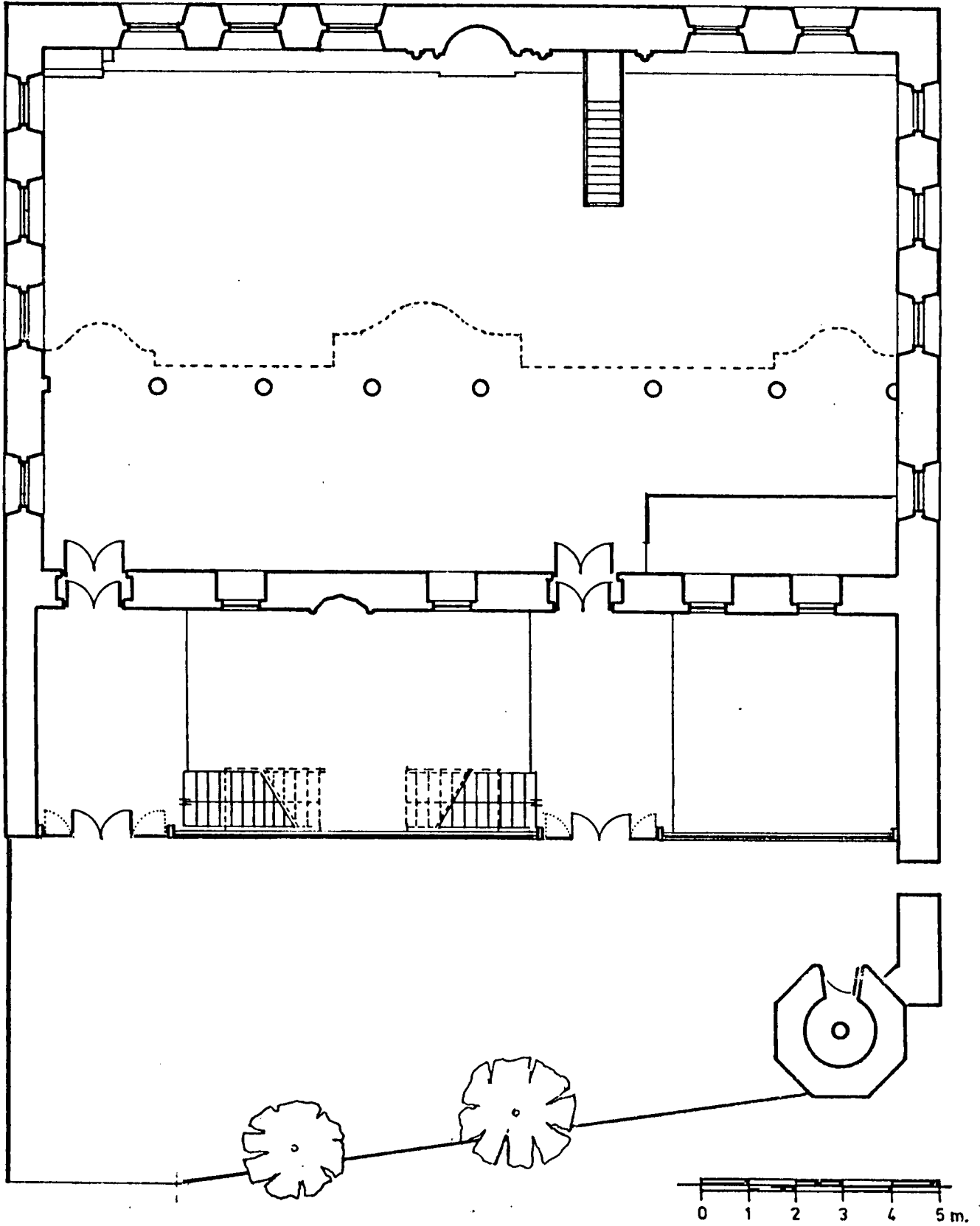
Resim 25: S. Usluoğlu evinde oda kapısı.

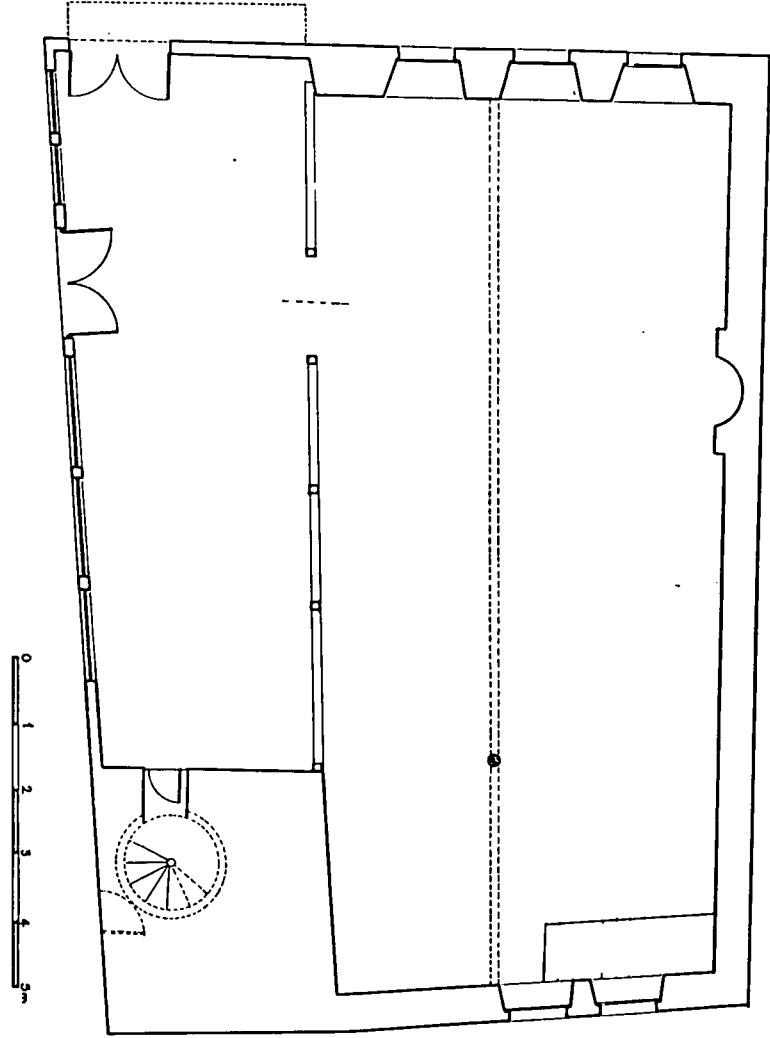
Resim 27: Meryem Kurtoğlu evi genel görünüş.

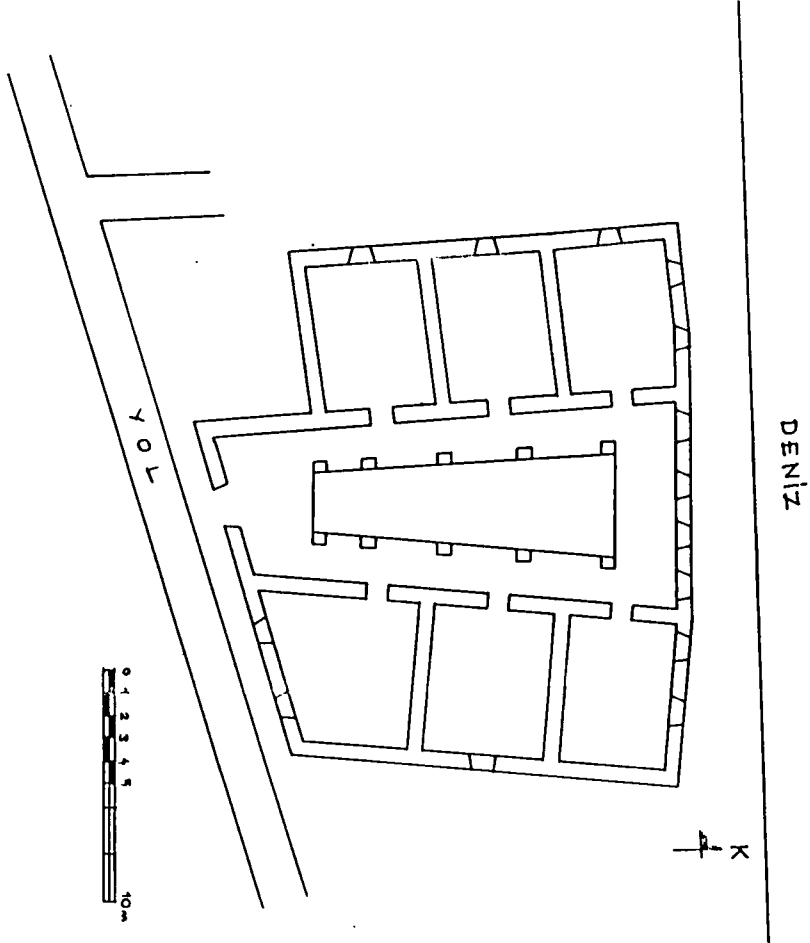
Resim 28: Kale içi caddesi
32 no.'lu ev.

Çizim 1: Pazarcapı Camii'nin plânu (M. Reşat Sümerkan'dan).

Çizim 2: Gözaçan Camii'nin plânı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Çizim 3: Miri Han'ın plân krokisi (Trabzon Müzesi Arşivi).